

ЗНО. Українська мова Службові частини мови

Прийменник

Сполучник

Частка

- Не мають лексичного значення
- Не відповідають на питання
- Не є членами речення

ПРИЙМЕННИК

(незмінна службова частина мови, яка виражає залежність одного повнозначного слова від іншого у словосполученні)

Прийменник вживається тільки з непрямыми відмінками іменників, займенників і числівників: *в* Андрія, *до* мене, *по* десять.

Найменше прийменників уживається в Д.в.: *навздогін вітру, назустріч доли, наперекір труднощам.*

ЗА БУДОВОЮ ПОДІЛЯЮТЬСЯ НА:

Прості

З, за, до, через, у(в), на, про, під, над, по, при, перед, між, проти, до, від, без, о, серед, крізь, коло, край, поруч, близько, кінець, мимо

Складні

(утворені поєднанням простих прийменників)
понад, попід, посеред, задля, поміж, з-над, із-за, з-за, з-поміж...

Складені

(утворені від кількох слів)
поруч з, незалежно від, у зв'язку з, незважаючи на, згідно з, відповідно до, з метою...

Завдання 1. Знайти у реченнях прийменники. Визначити прийменники прості, складні та складені, вказати відмінок.

Після дощу сонце засяє. Коло води ходячи, намокнеш. Поля попід небом прослалися безкраї. Хто часто в дорозі, був під возом і на возі. З метою заохочення членів драматичного гуртка наказую преміювати їх поїздкою до Львова. Працює за одного, а їсть за трьох. З вогнем не жартуй, а воді не вір. На долоні волос не виросте. Незважаючи на дощик, зустрічаємося на площі. Бережи час, бо його за гроші не купиш. Із-за церковних білих стін луна високий чистий дзвін.

Тестове завдання 1. Прийменник є в кожному реченні, **ОКРІМ**

А *Друзі пізнаються в біді.*

Б *Не гріє сонце на чужині.*

В *Як гукнеш, так і відгукнеться.*

Г *Без праці не проживеш.*

Тестове завдання 2. Прийменник виділено в реченні

А *Лунає **неподалік** пісня сили, краси.*

Б ***Назустріч** здіймалося місто в бронзі.*

В ***Напередодні** всю ніч ішов лапатий сніг.*

Г ***Козаки навколо** фортеці копали шанці.*

НАПИСАННЯ ПРИЙМЕННИКІВ

Запам'ятати! Складні прийменники пишуться разом. Складні прийменники з першою частиною **з-, із-** пишуться через дефіс.

Завдання 2. Розкрити дужки.

З(за), з(над), з(поза), із(за), за(для), по(за), по(серед), з(поміж), з(понад), по(між), з(поміж), по(над), із(під), з(перед), зі(мною), з(ним), піді(мною), у(нього), зі(сходу).

ВЖИВАННЯ ПРИЙМЕННИКІВ З, ІЗ, ЗІ

Прийменник З

1. Перед словом, що починається на голосний: «Пустунчик повернувся **з** Америки».

2. Перед приголосним (окрім **с і ш**): «Моя подруга – **з** Херсона».

АЛЕ: «Сьогодні я раніше повернувся **зі** школи».

Прийменник ІЗ

Коли одне слово закінчується на приголосний, а інше — починається (переважно на **з, с, ц, ч, ш, щ**): «Пустунчик дістав **із** шафи нову книгу»; «Який він **із** себе — той слон?».

Прийменник ЗІ

Перед сполученням приголосних, серед яких є **з, с, ц, ч, ш, щ**: «Слоник Пустунчик мріє зустрітися **зі** збірною України з футболу»; «Маринка ретельно прибрала крихти **зі** столу».

Завдання 3. Вибрати із дужок потрібний прийменник.

(З, зі, із) снігу каші не зварюш. У вовки (з, зі, із) кобилячим хвостом не сунься. Спав мені камінь (з, зі, із) серця. Носиться, як баба (з, зі, із) ступою. Птах (з, зі, із) своїх крил податку не вимагає. Розкіш приходить (з, зі, із)

смаком, а виходить (з, зі, із) болем. Поруч (з, зі, із) справжнім майстром тремтять халтурники. Ми до них (з, зі, із) серцем, а вони до нас (з, зі, із) перцем.

ЗАПАМ'ЯТАТИ!

Прийменники	Інші частини мови
<p>Квіти <i>навколо</i> хати, <i>близько</i> другої години, <i>близько</i> сотні, був <i>поруч</i> з ним, <i>поруч</i> хаток, сидить <i>кінець</i> столу, стоїть <i>край</i> села, почекай <i>коло</i> хвіртки</p>	<p>ПРИСЛІВНИКИ</p> <p>Подивилася <i>навколо</i>, стояли <i>поруч</i>, підійшли <i>близько</i></p> <p>ІМЕННИКИ</p> <p>Широке <i>коло</i>, щасливий <i>кінець</i>, далекий <i>край</i></p>

Завдання 4. Визначити, якими частинами мови є виділені слова.

Козаки стали в *коло*, і після третього гуку литавр показалася старшина з клейнодами. *Коло* річки, *коло* броду два голуби пили воду. *Степи* простяглися широкі. *Степи* простяглися *накруг*. *Навкруг* мене небо, *степ*, *Дніпро* старий. Покидала рідний *край* і сумну співала: «Не потрібно через *край*! А по вінця – мало!» Чого ж то зібралися ті люди *край* брами?

Завдання 5. Увести в речення слова: на половину - наполовину, на сміх - насміх, до низу - донизу.

На половину: _____

Наполовину: _____

На сміх: _____

Насміх: _____

До низу: _____

Донизу: _____

СТЕЖТЕ ЗА ВЖИВАННЯМ ПРИЙМЕННИКІВ

Знати по газетах	Знати з газет
По цілих днях	Цілими днями
Добрий по натурі	Добрий за вдачею
По напрямку до лісу	У напрямі до лісу

Завдання 6. Відредагувати словосполучення і речення.

Ходити по хатах. Зошит по українській мові. Знання по фізиці. Діяти по правилах. Перший урок починається у вісім годин тридцять хвилин. Моя сестра по фаху лікар. Я ходив в магазин. Учень пропустив три дні по хворобі. Ми говорили за нашого улюбленого футболіста. Два рази в тиждень. Сміятися над собою. Говорити по-українськи. Їхати по вулиці. Сталося із-за необережності. Перетворюватися в пар. Стояти у входу. Прийти в час ночі. Турбуватись о мамі. Оплата по домовленості. У двох кроках.

Тестове завдання 3. Помилково вжито прийменник у реченні

- А іти за морозивом
- Б писати за зразком
- В твір за картиною
- Г економіст за фахом
- Д за взаємною згодою

Тестове завдання 4. Граматично правильно побудовано словосполучення

- А заступник по виховній роботі
- Б повертатися на тролейбусі
- В викликати по прізвищу
- Г розсістися по своїх місцях
- Д виконати на замовлення

Тестове завдання 5. Правильно вжито прийменник в обох варіантах рядка

- А** міліція у справах неповнолітніх (по справах)
- Б** за романом Олеса Гончара (по роману)
- В** надіслати на вимогу (по вимозі)
- Г** відпочити після обіду (по обіді)
- Д** організувати з ініціативи (по ініціативі)

СПОЛУЧНИК

(сполучає однорідні члени речення та частини складного речення)

РОЗРЯДИ СПОЛУЧНИКІВ ЗА ЗНАЧЕННЯМ

СУРЯДНІ

(поєднують однорідні члени і прості речення в складному, які незалежні одне від одного)

ПІДРЯДНІ

(зв'язують частини складного речення, одна з яких за змістом підпорядкована іншій)

Завдання 7. Визначити в реченнях сполучники сурядності та підрядності, до якої групи за значенням належать.

Не кидай перлів свиням, бо вони потопчуть їх ногами. Халяви диряві, зате подошви з діба. За все він береться, та не все йому вдається. Іван і Дем'ян посварилися за бур'ян. Свиня не перетвориться на коня, хоч ти надінеш на неї сідло. Не тоді коней сідлають, коли верхи сідають. Щоб усе мати, треба працювати. Друзі пойдуть відпочивати або в Турцію, або в Грецію. А в сторожці пахло сонцем, що цілий день угрівало долівку та стіни

сухими теплими ящиками з-під насіння та деревієм. День був ясний, сонячний, проте холодний.

ЗА БУДОВОЮ ПОДІЛЯЮТЬСЯ НА:

Прості	Складні	Складені
<i>і, а, але, бо</i>	(утворені з двох і більше частин) <i>щоб, зате, проте</i>	(утворені з двох і більше слів) <i>тому що, через те що, незважаючи на те що</i>

Запам'ятати! Сполучники *зате, проте, щоб, якби* треба відрізнати від однозвучних із ними самостійних частин мови, які з прийменниками *за, про* та часткою *би(б)* пишуться окремо.

Зате, проте – але. Щоб – аби. Якби – коли б

Завдання 8. Визначити, в яких реченнях сполучники та однозвучні з ними займенники з прийменниками.

Індик хоч не співає, за(те) багато думає. Не за(те) вовка б'ють, що сірий, а за(те), що овечку з'їв. Як(би) ти не знав багато, а більше за всіх не знатимеш. Як(би) було десять рук, усім би робота знайшлася. Що(б) не трапилось, усе минає. Що(б) руки вміли, треба працювати головою. Козаки голили бороди, про(те) обов'язково носили вуса. І, певно, забути давно уже треба про(те), що хотілось багато сказати.

Тестове завдання 6. Виділене слово є сполучником і його треба писати разом у реченні

- А** *Що/б* не робив – роби добре.
- Б** *Що/б* жить – ні в кого права не питаюся!
- В** *Що/б* там не кричало, біжи й не оглядайся.
- Г** *Що/б* не трапилось – будь людиною.

Тестове завдання 7. Виділену сполучку треба писати окремо в реченні

- А** *Як/би* там не було, а комусь належало це перевірити.
- Б** *Як/би* було десять рук, усім би робота знайшлася.
- В** *Як/би* ви знали, паничі, як люди плачуть живучи.
- Г** *Як/би* не було зими. За кожух не дбали б ми.

ЧАСТКА

(вживається для надання окремим словам чи реченням додаткових відтінків або творення граматичних форм)

Група	Роль у мовленні	Приклади
Формотворчі	утворюють форми дієслів: <ul style="list-style-type: none"> • умовного способу • наказового способу 	<i>би, б</i> <i>хай, нехай</i>
Заперечні	передають заперечення	<i>не, ні, ані</i>
Модальні	уживаються для <ul style="list-style-type: none"> • оформлення запитання • ствердження думки • підсилення думки • виділення окремих слів і підсилення їхнього значення • вказівки на предмет, дію, місце • вказівки на кількість • спонукання до дії 	<i>чи, хіба, невже еге, атож, так, аякже як, та, що за, що то, навіть, тільки, хоч, хоча б, лише, лишень, аж, же, таки, уже, собі от, це, то, ото, он, ген,</i> <i>приблизно, майже, мало не, трохи не, чи не годі, бодай, -бо, -но, ну</i>

Тестове завдання 8. Части **НЕМАЄ** в реченні

А Розум за гроші не купиш.

Б Лунають лише пісні солов'їні.

В Тече вода із-за гаю та попід горою.

Г Нехай квітне планета чистотою.

НАПИСАННЯ ЧАСТОК

Спосіб написання	Умова	Приклади
Разом	<i>аби, ані, де, чи, чим, що, як</i> у складі будь-якої частини мови	<i>абиякий, аніскільки, чимдуж, щосили</i>
	<i>би, б, же, ж, то, що</i> в складі сполучників або інших часток	<i>мовби, нібито, аякже, абощо</i>
	<i>-ся (-сь)</i> у зворотних дієсловах і в складі займенників і прислівників	<i>купається, вклонивсь, колись, когось</i>
Через дефіс	<i>-бо, -но, -то, -от, -таки</i> , що стоять	<i>чекай-но, тому-то,</i>

	безпосередньо після слова, якого стосуються	<i>знайшов-таки (але таки знайшов, усе ж таки)</i>
	<i>казна-, хтозна-, бозна-, будь-, -небудь</i> , які стали префіксами або суфіксами в прислівниках і займенниках	<i>казна-хто, бозна-чому, хто-небудь</i>
Окремо	формотворчі частки	<i>хотілося б, нехай готує</i>
	частки, що надають словам смислових чи емоційних відтінків	<i>аж, ж, саме, ще, хоч</i>
	частки у сполуках слів (здебільшого в сполучних словах)	<i>поки що, навряд д чи, дарма що, що за, що ж до</i>

Завдання 9 . Записати правильно слова з частками.

Сядь(бо), ходи(но), таки(читав), будь(хто), казна(що), хто(небудь), зрозумів(таки), все(таки), пиши(ж)(бо), все(ж)(таки), іди(ж)(но), яким(би)(то), коли(б)(то), так(от), тим(то), отакий(то), важкий(таки), як(от), нехай(складає), учився(б), почав(би), зробив(би).

Тестове завдання 9. Через дефіс треба писати всі частки рядка

- А** *навряд/чи, тут/таки, казна/де*
- Б** *де/коли, правда\бо, будь/чого*
- В** *отак/бо, скажи/но, будь/звідки*
- Г** *отож/бо, ну/бо, таки/прийшов*

Тестове завдання 10. Правила правопису частки порушено в рядку.

- А** *А серце таки рветься до кращого життя.*
- Б** *О, якби-то листя, листя не жовтіло ...*
- В** *А він коня поганяє, ніби-то не бачить.*
- Г** *«Що ж то за краса!» - шепотять дівчата.*

ВИГУК

(особлива частина мови, яка виражає емоції та волевиявлення мовця, не називаючи їх).

ЗА ПОХОДЖЕННЯМ ВИГУКИ ПОДІЛЯЮТЬСЯ НА:

Первинні: *о!, ой!, ей!, ах!, ух!*

Вторинні (похідні від інших частин мови): *господи!, страх!, гвалт!, гляди!, диви!, спасибі!, браво!*

ЗА ЗНАЧЕННЯМ ВИГУКИ ПОДІЛЯЮТЬСЯ НА:

- **емоційні:** *ах!, овва!, ой боже!, матінко моя!* Виражають емоції, почуття, реакцію мовця на факти дійсності;
- **спонукальні:** *геть!, гайда!, цить!, годі!, марш!, тсс!, стоп!, цабе!, брись!, вйо!* і под. Виражають спонукання людей або тварин до дії;
- **мовний етикет:** *здрасуйте!, прощайте!, прошу!, спасибі!, даруйте!, будьте здорові!* і под. Виражають привітання, побажання, прохання, подяку тощо.
- **звуконаслідувальні** – звуки, шуми різних явищ природи, звукові сигнали тварин, птахів: *брязь!, грюк!, кап-кап!, ку-ку!, ме-е-е!* і под.

ПРАВОПИС ТА ОСОБЛИВОСТІ ВЖИВАННЯ

1. Звуконаслідувальні вигуки, які передають повторювані або протяжні звуки, пишуться через дефіс: *а-а-а, му-у-у, ой-ой-ой, ха-ха-ха* і под.

Якщо вигук не передає повторюваних або протяжних звуків, він пишеться разом: *овва, кукуріку, кудкудак, бабах, тарарах* і под.

2. У вторинних вигуках з кількох слів усі складові частини пишуться окремо: *от тобі й на! оце так! на добре здоров'я! гарно дякую! до побачення! будь ласка* і под.

Винятки: а) одним словом пишуться вигуки: *ану, анумо, ануте.*

б) через дефіс – *ій-богу, їй-бо, їй-право, ану-ну.*

3. Вигуки, ужиті в значенні іменників, часто пишуться в лапках: *Твоє журливе «ку-ку» спливало, як сльози по плакучій березі .*

4. У реченні вигуки відокремлюються комою або знаком оклику на початку або в кінці речення:

Не жартуйте наді мною, будь ласка.

До побачення! Вирушаю в дорогу.

Ай- ай-ай! Як це сталося?

5. У середині речення, як правило, вигук з обох боків виділяється тире:

Коли це гусак як закричить – те-те-те! – та й по воді крилами.

6. Вжиті в переносному значенні, вигуки можуть у реченні виступати в ролі присудка, підмета або додатка.

Наприклад: *А човен хить-хить під вербою – присудок. Тисячоголосе «ура» котилося над площею – підмет. Не кажи «гон», поки не перескочиш – додаток.*

У таких випадках вигуки не виділяються розділовими знаками.

Тестове завдання 11. Вигук виділено в реченні

А *Бувай здоров, Орлюче! Кланяйся від нас своєму дому.*

Б *Як тебе не любити, Києве мій!*

В *Ви чуєте, скільки вогню в нашій мові!*

Г *Хай шумить єдиним світлим шумом синій Дніпр...*

Запам'ятати! Вигуки *о, ой*, які стоять перед звертанням і тісно пов'язані з ним інтонацією, комами від звертання не відділяємо.

Наприклад: *О краю мій, тужу я за тобою!*

Завдання 10. Розставити розділові знаки.

У степу нікого гей нікого. Ой лелечко болить моє сердечко. О скільки ж то відчинених дверей! Гей-гей Чи є хто в лузі? Ах що то за пісня була. Ох пісне чому як той птах не летиш? Ануте заграйте що-небудь! Уважно прошу слухайте мене. О мово рідна як гарно ти звучиш! О якими дощами тут змило весь колір? Сонце волю зустрічати гей виходь мій брате! Ох Зірка в серце впала.

ПІДСУМОК

1. Позначити рядок, у якому виділене слово є прийменником:

А *Аж ось нарешті і коханий **край**, знайоме поле, озеро і гай.*
Б *Перші орачі порушать ниву, поки напівсонну, тополю збудить трактор **край** села.*

В *Україна - Вкраїна - країна - так віддавна **край** рідний звать.*

Г *Ох, тривого, дика тривого, не шаленій і серця не **край**.*

2. Позначити рядок, у якому всі словосполучення містять частки:

А *хай буде так; ошелешений і розгублений; дізнатися не від товариша;*

Б *озирайся не озирайся; це ж мій друг; сказав би комусь;*

В *то джерело знань; ось чого захотів; довідався про новини;*

Г *зроби саме так, невже це важко, згідно з домовленістю.*

3. Виділене слово є сполучником і його слід писати РАЗОМ у реченні:

А *Вибач мені **за/те**, що була неввічлива.*

Б *Ранні птахи сповістили **про/те**, що займається новий день.*

В ***Як/би** не переймався, балачками визнання не здобудеш.*

Г ***Як/би** знали, не те б заспівали.*

4. Визначити, якою частиною мови є виділені слова в реченні (цифра позначає наступне слово).

Я все глибше поринав у світ поезії Павла Тичини, вражаючись (1)його (2)надзвичайно чутливим вслуховуванням у мелодіку строф, ритму, звуків і (3)намагаючись відчутти дивовижну музикальність світосприйняття поета в його спогадах, оповіданнях, (4)почутих під час спільних поїздок по Україні.

А іменник;

Б прикметник;

В займенник;

Г дієприслівник (як форма дієслова);

Д дієприкметник (як форма дієслова);

Е прислівник.